METAFYZIKA JAZYKOVÝCH ZNAKOV¹

MARIÁN ZOUHAR

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ZOUHAR, Marián: Metaphysics of linguistic signs. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2020, Vol. 71, No 2, pp. 167 – 183.

Abstract: The aim of the paper is to elaborate on the metaphysical distinction between ideal signs and physical signs in terms of the method of abstraction. Ideal signs are derived from physical signs by eliminating certain kinds of properties as theoretically superfluous. Ideal signs are claimed to be instructions that prescribe how physical signs are to be produced in their graphic form, acoustic form or any other suitable form. It is examined which level of abstraction is permitted in the case of ideal signs, i.e., which properties can be eliminated while admitting that the resulting abstract object can be still considered a sign. It is argued that one cannot eliminate the properties that are connected with the syntactic and semantic aspects of signs.

Key words: abstraction, acoustic sign, encoding, graphic sign, ideal sign, physical sign

1. ÚVOD

Medzi tradičné pojmové rozdiely vo filozofii jazyka a v lingvistike patrí rozlíšenie ideálnych znakov a fyzických znakov. **Ideálny znak** je abstraktnou entitou, ktorá nemá a nemôže mať časopriestorové koordináty, nemá vlastnosti, ktorých exemplifikovanie je závislé od časopriestorovej lokalizácie, no má niektoré vlastnosti abstraktných objektov. **Fyzický znak** sa nachádza v čase a priestore, má vlastnosti, ktoré môžu mať len fyzické objekty alebo javy, a je materializovaný prostredníctvom určitého média, predovšetkým – no nielen – zvukových vln, farebných škvŕn alebo pixelov.

Rozdiel medzi ideálnymi a fyzickými znakmi je teoreticky plodný nástroj, keďže umožňuje artikulovať niektoré skutočnosti, ktoré sa pri teoretizovaní o jazyku implicitne a neraz aj nevedome predpokladajú, a explikovať niektoré teoreticky aj prakticky dôležité pojmy vrátane samého pojmu *jazyk*. Jazyk možno charakterizovať ako systém ideálnych znakov a určitých pravidiel, pričom v jednotlivých hovorených, počúvaných, písaných, čítaných alebo myslených (prípadne nejako inak usku-točňovaných) komunikačných aktivitách sa realizujú vybrané prvky tohto systému (pozri Cmorej, 2001a, s. 17 – 18). Zo zrejmych dôvodov by bolo mimoriadne zloží-

¹ Tento článok vznikol v rámci grantu VEGA č. 1/0197/20.

té, ba dokonca nemožné vymedziť jazyk ako systém fyzických znakov, a to napriek tomu, že komunikácia sa vždy uskutočňuje prostredníctvom konkrétnych fyzických znakov.

Hoci naznačený rozdiel medzi ideálnymi a fyzickými znakmi je v mnohom problematický a intuitívne zrejímavý, vznikajú určité otázky, vďaka ktorým si vyžaduje ďalšie spresnenie. Niektoré z týchto otázok otvorím v tomto článku. V prvej časti sa pokúsím bližšie charakterizovať hlavné vlastnosti fyzických a ideálnych znakov, a to v nadväznosti na diskusie, ktoré prebehli aj v našom jazykovom prostredí. V druhej časti budem hovoriť o uplatnení **metódy abstrakcie** v súvislosti s ideálnymi znakmi. Použitie tejto metódy považujem za vhodný nástroj na vyčleňovanie ideálnych znakov. Okrem toho pomocou nej dokážeme spresniť naše chápanie ideálnych znakov. V tretej časti sa pokúsím prostredníctvom aplikácie metódy abstrakcie objasniť niektoré otázky, ktoré sa vynárajú v súvislosti s ideálnymi znakmi a ich vzťahom k fyzickým znakom. Napokon v závere stručne zhrniem hlavné výsledky článku.

2. FYZICKÝ ZNAK, IDEÁLNY ZNAK A VZŤAH MEDZI NIMI

Rozdiel medzi ideálnymi a fyzickými znakmi je **metafyzickým** rozdielom, a preto tvorí skôr filozofické pozadie – metaúroveň – lingvistických teórií než integrálnu súčasť koncepcií z oblasti morfológie, fonetiky, lexikografie a podobne, hoci aj v týchto oblastiach sa možno stretnúť s uplatňovaním tejto pojmovej dištinkcie. Neraz sa pritom zdôrazňuje, že lingvista sa zaujíma o ideálne znaky, nie o fyzické znaky (pozri Lyons, 1977, s. 28), hoci práve tie druhé sú pozorovateľnými entitami, ktoré poskytujú priame výskumné dáta pre lingvistiku (pozri Cmorej, 1985, s. 154 [2001b, s. 218]). Azda s prvou modernou reflexiou tohto rozdielu sa môžeme stretnúť v diele Ch. S. Peircea, ktorý zavádza pojmovú dvojicu typ/token a príbuznú dvojicu legisignum/sinsignum (pozri Peirce, 1931 – 1935, odseky 2.245, 2.246, 4.537).²

Možno dodať, že rozdiel medzi ideálnymi a fyzickými znakmi je len konkrétnizáciou širšie koncipovaného rozdielu medzi vzormi a exemplármi a uplatňuje sa aj v iných oblastiach. V estetike je témou vzťah medzi umeleckým dielom, napríklad hudobnou kompozíciou ako abstraktným útvarom, teda vzorom na uskutočnenie jednotlivých predvedení, alebo ako materializovaným útvarom, teda konkrétnym predvedením (pozri napríklad Dodd, 2002; Raclavský, 2007). V etike a teórii konania sa zase pracuje s rozdielom medzi typom konania alebo činu a konkrétnym konaním alebo činom, ktorý niekto uskutočnil v reálnom čase a na reálnom mieste.³

² Peirce používa terminológiu „legisign“ a „sinsign“; tvary „legisignum“ a „sinsignum“ sú prevzaté z českého prekladu Peirceovho diela *Grammatica speculativa* od Bohumila Paleka (pozri Palek, ed., 1997, s. 43).

³ Pozri Wetzell, 2018, 2. časť, kde možno nájsť ďalšie príklady a odkazy na reprezentatívnu literatúru.

V našej filozofickej literatúre otázku metafyziky jazykových znakov systematicky rozvinul Pavel Cmorej v stati publikovanej v roku 1985 v *Jazykovednom časopise*, a to na pozadí úvah o rozdieloch medzi unilaterálnou a bilaterálnou koncepciou jazykového znaku. Výhody a nevýhody týchto koncepcií jazykového znaku nie sú predmetom mojej state, a preto sa budem tejto debaty vyhýbať; nič z toho, čo bude nasledovať, nemá indikovať príklon k jednej či druhej koncepcii jazykového znaku.⁴

2.1. Fyzický znak

Fyzický znak je útvar alebo jav, ktorý je časopriestorovo lokalizovaný a ku ktorému máme prístup prostredníctvom niektorého z našich zmyslov. Fyzický znak sa nachádza v čase a priestore v podobe zvukových vln, škvŕn na papieri alebo inom materiáli, usporiadaných svetelných bodov na monitore počítača, trojdimenzionálne upraveného povrchu papiera alebo iného vhodného materiálu (napríklad v prípade Braillovho písma), vytesaných útvarov v kameni, odliatych útvarov z kovu a podobne. Fyzické znaky teda spravidla uchopujeme prostredníctvom sluchu, zraku alebo hmatu, no nevylučujem, že existujú alebo budú existovať aj možnosti zapojenia ďalších zmyslov.

Je zjavné, že niektoré fyzické znaky sú len efemérne, iné môžu pretrvať veku. Znaky ako farebné útvary na papieri, pergamene, bavlnenej látke a podobne sú pomerne trvalé, za vhodných fyzikálno-chemických podmienok sú schopné pretrvať počas storočí, ba až tisícročí. Ešte trvalejšie sú znaky zhmotnené v kameni či odliate v kove. Na druhej strane znaky ako mechanické vlnenie určitej vlnovej dĺžky trvajú len počas intervalu, v ktorom má vlna istú amplitúdu. Znaky ako svetelné body na monitore dokonca trvajú ešte kratšiu dobu, pretože pixely monitora sa rozsvetujú a zhasínajú v pravidelných intervaloch mnohokrát za sekundu (čo ľudské oko nedokáže zachytiť); znak v podobe rozsvietených pixelov pretrváva len zlomok sekundy a to, čo na jeho mieste vzápätí vznikne opätovným rozsvietením pixelov, je už iný fyzický znak.

Ontológia fyzických znakov sa ďalej komplikuje tým, že produkovaný a recipovaný znak spravidla nie sú tým istým útvarom (ako naznačuje aj Cmorej, 1985, s. 152 [2001b, s. 215]). Keď hovorca vysloví určitý zvuk, vytvára akustický znak v podobe zvukovej vlny, ktorá sa šíri vzduchom, prípadne iným médiom, následne naráža na membránu v uchu prijímateľa, ktorá sa rozvibruje, vďaka čomu prijímateľ zachytí niečo, čo sa po komplikovanom spracovaní v mozgu identifikuje ako konkrétny zvuk. V tomto prípade vlnenie vzduchu a chvenie membrány sú dve rôzne

⁴ P. Cmorej sa neskôr s touto problematikou vyrovnal rozlišovaním medzi semivýrazmi a jazykovými výrazmi, pričom jazykový výraz formálne explikuje ako dvojicu tvorenú semivýrazom a významom; pozri (Cmorej, 2005). Semivýraz tak v podstate zodpovedá jazykovému znaku podľa unilaterálnej koncepcie a jazykový výraz mu zase zodpovedá podľa bilaterálnej koncepcie.

udalosti, a teda zodpovedajú im rôzne fyzické znaky – prijímateľ nevníma numericky ten istý fyzický znak, ktorý hovorca vytvoril. Analogická situácia nastáva pri viditeľných znakoch – značky, ktoré niekto napíše na papier, sú jednou vecou, no ich obraz, ktorý si niekto utvorí, keď tieto značky vidí, je druhou vecou.

Na základe zložitej ontológie fyzických znakov, ich bohatosti, v mnohých prípadoch efemérnosti a ďalších sprievodných komplikácií Cmorej spochybňuje možnosť explikovať jazyk ako systém fyzických znakov (pozri Cmorej, 1985, s. 152 [2001b, s. 215 – 216]). Potrebujeme teda niečo iné, čo bude plniť funkciu konštitutívnych zložiek jazyka – sú to ideálne znaky.

2.2. Ideálny znak

Ideálne znaky sú abstraktné útvary, ktoré – ak existujú – existujú inak než v čase a priestore. Otázka spôsobu existencie ideálnych znakov ma tu zaujíma len okrajovo, a teda do debaty o platonizme či rôznych umiernených alebo radikálnejších formách nominalizmu sa nebudem púšťať.⁵ Zaujímavejším problémom je hľadanie vhodného explikátu ideálnych znakov. Existuje niekoľko možností, o ktorých uvažuje aj Cmorej (pozri Cmorej, 1985, s. 155 – 157 [2001b, s. 220 – 222]). Ideálny znak možno určiť ako **množinu** určitých fyzických znakov. Množiny sú abstraktné útvary, takže tento explikát by bol vhodný z hľadiska základnej povahy ideálnych znakov. Inou možnosťou je považovať ideálny znak za určitý **invariant**, ktorý vykazuje niektoré vlastnosti fyzických znakov, no abstrahuje od iných (napríklad fyzickej lokalizácie, materiálu, prípadne ďalších súvisiacich aspektov). Táto charakteristika nie je veľmi jasná, vyvoláva mnohé otázky. Jednou z možností, ako ju viac konkretizovať, je považovať ideálny znak za **návod**, vzor či inštrukciu, v akej podobe realizovať fyzické znaky, pričom tento vzor určuje, aké vlastnosti by mali exemplifikovať fyzické znaky utvorené v súlade s ním.

K tomuto vymedzeniu ideálnych znakov sa ešte neskôr vrátíme. Na tomto mieste zatiaľ uveďme len to, že existujú silné dôvody, prečo ho uprednostniť pred množinovým chápaním ideálnych znakov. Keďže množiny sú jednoznačne určené ich prvkami, ak sa množina M a množina N líšia čo len jedným prvkom, ide o dve rôzne množiny. Nech množina M obsahuje určité fyzické znaky, napríklad grafické, akustické, prípadne iné fyzické útvary zodpovedajúce slovu *ahoj*. Túto množinu považujeme za určitý ideálny znak. Ak niekto vyprodukuje nový fyzický znak Z (napríklad nové vyslovenie slova *ahoj*), ktorý doposiaľ neexistoval a ktorý by sme chceli považovať len za iný exemplár rovnocenný prvkom množiny M, nie je možné zaradiť ho do množiny M tak, aby sa zachovala jej identita. Namiesto nej dostaneme inú

⁵ Urobil som tak sčasti v článku (Zouhar, 2001), na ktorý reagoval P. Cmorej v stati (Cmorej, 2003). Niektoré postoje, ktoré som v ňom prezentoval, som aj pod vplyvom Cmorejovej kritiky opustil. Rudimentárny prehľad o možných spôsoboch existencie ideálnych znakov možno nájsť v článku L. Wetzelovej (2018, 7. časť).

množinu N , ktorá je zjednotením M a množiny $\{Z\}$. Z toho je zrejmé, že určenie ideálneho znaku ako množiny fyzických znakov nám príliš nepomôže, pretože takto dostaneme len množstvo ideálnych znakov – rôznych množín – ktoré by však intuitívne mali zodpovedať jednému znaku. A nedá sa povedať, že ideálnym znakom zodpovedajúcim slovu *ahoj* je len tá množina, ktorá obsahuje všetky minulé, súčasné aj budúce fyzické znaky zodpovedajúce tomuto slovu, pretože to vedie k ďalším problémom vrátane epistemických problémov – nikdy by sme nemohli napríklad vyhlásiť, že poznáme daný ideálny znak.⁶

Ak ideálny znak budeme považovať za návod určitého druhu, zrejme sa nevyhneme dôsledku, podľa ktorého aj v takomto prípade budeme musieť rozlíšiť niekoľko ideálnych znakov, ktoré by sme možno rozlišovať nechceli. Zdá sa totiž, že návod na vytváranie grafických znakov musí byť iný ako návod na vytváranie akustických znakov – v prvom prípade návod určuje, aký tvar máme produkovať, v druhom prípade zase určuje, aký zvuk máme kreovať. Otvára sa však priestor aj na jemnejšie členenie. V prípade grafických znakov, napríklad, je rozdiel v návode na tvorbu tvaru písaného textu na papieri v latinke a v návode na tvorbu textu v Braillovom písme, ktoré sa navyše dá čítať aj hmatom. Túto problematiku uzatvoríme až neskôr.

2.3. Vzťah medzi ideálnym znakom a fyzickým znakom

Podstatnou otázkou, ktorú musí metafyzika jazykových znakov riešiť, je vzťah medzi ideálnymi a fyzickými znakmi.⁷ Na základe čoho možno konštatovať, že určitý útvar je fyzickým znakom vo vzťahu k určitému ideálnemu znaku, a naopak, na základe čoho možno povedať, že nejaká entita je ideálnym znakom vo vzťahu k určitému fyzickému znaku? Intuitívne možno povedať, že fyzické znaky vstupujú

⁶ O týchto a ďalších problémoch píše aj P. Cmorej v uvedenej pasáži, hoci vzápätí dodáva, že „odhliadnuc od naznačených problémov, množinové chápanie ideálnych znakov je so zreteľom na precíznosť množinového pojmového aparátu jedno z najpriateľnejších“ (Cmorej, 1985, s. 156 [2001b, s. 221]). To, prirodzene, neznamená, že ho aj P. Cmorej musí akceptovať.

⁷ Túto tému rozoberá aj P. Cmorej (1985). Na tieto úvahy reagoval vo svojom kritickom príspevku J. Horecký – pozri (Horecký, 1986) – rozlišujúc systémový jazykový znak, ktorý je ideálnym objektom, a komunikačný jazykový znak, ktorý je zase zvukovým reťazcom. Konštatuje, že zvukový reťazec je vo vzťahu zastupovania s ideálnym objektom (pozri Horecký, 1985, s. 69). Horecký dodáva, že Cmorejovo rozlíšenie je platné len v prípade, že sa interpretuje uvedeným spôsobom. Vo svojej odpovedi Cmorej poukazuje na to, že Horeckého výhrady voči rozdielu medzi ideálnymi a fyzickými znakmi sú dôsledkom určitých nedorozumení súvisiacich so slovom „zastupovať“ (pozri Cmorej, 1991). Stručná reakcia sa nachádza v Horeckého článku (1992). Dodávam, že vzťah medzi ideálnymi a fyzickými znakmi nie je priamo v centre pozornosti v uvedených textoch, je v nej skôr povaha jazykového znaku a vzťahov označovania. Na Cmorejovo rozlíšenie ideálnych a fyzických znakov kriticky reagoval na stránkach *Jazykovedného časopisu* aj K. Sekvent (pozri Sekvent, 2006 a Cmorejovu odpoveď, 2009a). V neskoršej stati Sekvent navrhuje nahradiť dualistickú koncepciu rozlišujúcu ideálne a fyzické znaky (resp. Horeckého systémové a komunikačné jazykové znaky) triadickou koncepciou, ktorá obsahuje jazykové znaky, komunikačné znaky a rečové znaky (pozri Sekvent, 2011).

s ideálnymi znakmi do vzťahu **realizácie** – vo fyzickom znaku sa realizuje (materializuje) ideálny znak a fyzický znak je realizáciou (materializáciou) ideálneho znaku. Ako túto intuíciu teoreticky spracovať?

Množinové chápanie poskytuje elegantné riešenie, pretože vzťah realizácie medzi fyzickými znakmi a ideálnymi znakmi je jednoduchým vzťahom **byť prvkom** a vzťah medzi ideálnym znakom a fyzickým znakom je inverzným vzťahom **mať prvok**. Lenže v tomto prípade narážame na problémy. Ak platí úvaha z podkapitoly 2.2 a existuje tak množstvo množín, v ktorých jeden fyzický znak je prvkom, nemôžeme vybrať jednu konkrétnu dvojicu ideálny znak – fyzický znak, ktorá by reprezentovala vzťah byť prvkom a v ktorej by teda druhý prvok bol realizáciou prvého prvku. Inými slovami, jeden fyzický znak by bol realizáciou množstva ideálnych znakov a nebolo by určené, ktorý ideálny znak používateľ jazyka vo svojom prehovore realizoval. Ak by sme zase za ideálny znak vyhlásili maximálnu množinu obsahujúcu všetky fyzické realizácie určitého druhu, nemohli by sme určiť, ktorý ideálny znak sa v danom fyzickom znaku realizoval.

Vhodnejšie chápanie vzťahu realizácie zrejme dostaneme, keď ideálne znaky budeme považovať za návody na tvorbu fyzických znakov – v Cmorejovej terminológii sú ideálne znaky invariantmi (pozri Cmorej, 2001a, s. 16). Ideálne znaky tak majú **normatívnu** funkciu, predpisujú, ako písať určité znaky, ako ich verbalizovať, vyslovovať, ako ich čítať alebo počúvať a podobne. Konkrétnejšie, keď to aplikujeme na grafické fyzické znaky, ideálne znaky sú návodmi na to, aké tvary majú mať jednotlivé fyzicky realizované morfémy, slová či zložené výrazy, teda návodmi na to, aké krivky ich tvoria a ako sú rozmiestnené na podklade. Podobne v prípade akustických fyzických znakov sú ideálne znaky návodom na to, ako majú znieť jednotlivé fyzicky realizované morfémy, slová a zložené výrazy, teda návodom na to, ako znejú a ako sú v čase usporiadané. V nasledujúcej časti sa k tejto explikácii vrátim a budem ju ďalej precizovať.

3. IDEÁLNY ZNAK A ABSTRAKCIA

Ideálne znaky sú invarianty a považujú sa za abstraktné útvary, ktoré sú mimo priestoru a času. Z tejto charakteristiky môžeme vytážiť niektoré zaujímavé výsledky, ktoré sa ukážu pri podrobnejšom objasnení abstraktnosti ideálnych znakov.

3.1. Metóda abstrakcie a jej produkty

Termín *abstrakcia* je viacznačný a možno rozlíšiť pomerne veľký počet jeho významov. Väčšina z nich je pre naše úvahy irelevantná, a preto ich budem ignorovať. Pre nás zaujímavá forma viacznačnosti sa odráža v pozorovaní, podľa ktorého abstrakcia je určitý postup či **metóda** (ba dokonca vedecká metóda), ale zároveň aj **výsledok** takéhoto postupu či metódy. Na jednej strane sa teda abstrakcia považuje za procedúru vyznačujúcu sa určitou dynamikou, keďže jej vykonanie predpokladá uskutočnenie

istých krokov, na druhej strane je však abstrakciou produkt takejto procedúry, ktorý sa vyznačuje istými špecifikami.⁸ V tomto zmysle je ideálny znak abstrakciou v tom, že je produktom aplikácie metódy abstrakcie.⁹ Túto cestu teraz trochu rozviním.

Abstrakcia ako vedecká metóda sa uplatňuje všade tam, kde objekt skúmania je potrebné v určitých ohľadoch zjednodušiť. Empirické objekty alebo javy spravidla vykazujú množstvo vlastností, ktoré sú z hľadiska našich teoretických záujmov irelevantné. Preto od nich odhliadame a pracujeme len s vlastnosťami, ktoré nás zaujímajú (pozri Bielik, 2019, s. 90). Ak odhliadneme od niektorých vlastností a budeme predpokladať, že objekt alebo jav má len tie z nich, ktoré považujeme za dôležité alebo zaujímavé, dostaneme ako produkt abstraktnú entitu určitého druhu. Veda je plná abstraktných objektov takéhoto druhu, bez nich by sa naše poznanie sveta nedostalo veľmi ďaleko.

Abstrakcia ako produkt metódy abstrakcie je však entitou špecifického druhu. Nestačí totiž len odmyslieť si niektoré vlastnosti, ktoré exemplifikoval pôvodný objekt, a výsledný abstraktný objekt považovať za exemplifikát zostávajúcich – teda tých teoreticky zaujímavých – vlastností. Ide totiž o to, že vlastnosti tvoria veľmi zložitú sieť vzájomných vzťahov, pričom v mnohých prípadoch sa stáva, že objekt môže exemplifikovať nejakú vlastnosť U len za predpokladu, že exemplifikuje nejakú inú vlastnosť V. Ak však pri abstrakcii chceme odhliadnuť od vlastnosti V, ale zároveň chceme, aby objekt naďalej mal vlastnosť U, tak nemôžeme tvrdiť, že objekt exemplifikuje vlastnosť U v pravom zmysle slova. Vzťah medzi objektom a vlastnosťou musí byť iný ako vzťah bežnej exemplifikácie. Túto skutočnosť si uvedomuje aj J. Halas, a preto vo svojej monografii o abstrakcii a idealizácii prijíma pojmový aparát Zaltovej intenzionálnej sémantiky, ktorý okrem vzťahu exemplifikácie zavádza aj vzťah **kódovania** – niektoré objekty kódujú určité vlastnosti, hoci ich neexemplifikujú (pozri Halas, 2016, s. 102).¹⁰

⁸ Pozri napríklad heslo *Abstrakcia* v (Bielik et al., 2016, s. 9) alebo monografiu (Halas, 2016, s. 95).

⁹ Dalo by sa namietnuť, že keďže v tejto diskusii ide o *ideálne* znaky, tak vhodnejšou metódou by bola metóda idealizácie, nie abstrakcie; pozri heslo *Idealizácia* v Bielik et al., 2016, (s. 45 – 47). Tieto dve metódy sa často analyzujú spolu (pozri napríklad Bielik, 2019, s. 90 – 92, alebo Halas, 2016). Ide o rôzne, no v niektorých ohľadoch príbuzné metódy. Napriek tomu však idealizácia nie je v tomto kontexte vhodná, pretože ideálnym znakom nechceme pripisovať vlastnosti, o ktorých vieme, že ich nemajú a ani ich mať nemôžu (produktom aplikácie metódy idealizácie je práve objekt, ktorý z východiskového objektu dostaneme tak, že mu pripíšeme práve takúto vlastnosť alebo vlastnosti).

¹⁰ O pojme kódovania v tomto zmysle pozri Zalta, 1988, s. 18, hoci treba konštatovať, že v Zaltovej koncepcii ide o primitívny pojem, a teda nedefinuje ho, len ho určitým spôsobom charakterizuje. Napríklad fiktívne objekty ako Sherlock Holmes nemôžu exemplifikovať vlastnosti *byť človek*, *byť detektív* a podobne v rovnakom zmysle, v akom ich exemplifikuje akýkoľvek reálny človek. Napriek tomu Sherlock Holmes kóduje tieto vlastnosti a na základe toho o ňom môžeme ako o človeku alebo detektívi hovoriť, hoci ide len o fiktívneho človeka a detektíva. Fiktívne objekty zároveň vstupujú do vzťahu exemplifikácie s niektorými vlastnosťami – ide napríklad o vlastnosti ako *byť fiktívny*, *neexistovať v čase*, *neexistovať v priestore* a podobne. Podľa Zaltu je rozdiel medzi reálnymi objektmi a fiktívnymi objektmi v tom, že kým tie druhé môžu vlastnosti exemplifikovať aj kódovať, tie prvé môžu vlastnosti len exemplifikovať.

Pozrime sa na pomerne triviálny príklad. Keď si zoberieme nejaký fyzický objekt, napríklad kameň, ktorý sa vyznačuje určitými vlastnosťami, ako sú *mat' priemer P*, *mat' farbu F*, *mat' hmotnosť H*, *mat' veľkosť V*, *mat' mieru tvrdosti T* a podobne, abstrakciu uskutočnime, keď si čo len jednu z týchto alebo iných vlastností odmyslíme. Výsledkom však nebude fyzický objekt s menším počtom vlastností alebo fyzický objekt s niektorými neurčenými vlastnosťami, ale abstraktný objekt. Ak budeme abstrahovať napríklad od vlastnosti *mat' farbu F*, ale ostatné vlastnosti zachováme, nedostaneme kameň s vlastnosťou *mat' neurčitú farbu* alebo *byť priesvitný*, ale dostaneme kameň bez akejkoľvek farby, teda objekt, pri ktorom sa o farbe nedá zmysluplne vyjadrovať (podobne ako sa nedá zmysluplne vyjadrovať napríklad o farbe čísiel) – objekt tohto druhu však sotva v materiálnej podobe môže existovať. Musí teda ísť o abstraktný, nefyzický objekt. Tento abstraktný objekt by však mal mať ostatné vlastnosti – napríklad *mat' priemer P*, *mat' veľkosť V*, *mat' mieru tvrdosti T*, *mat' hmotnosť H* a podobne. Je však zjavné, že žiadny abstraktný objekt aspoň niektoré z týchto vlastností (tvrdosť, hmotnosť) nemôže exemplifikovať. Musí ich teda mať v inom zmysle, napríklad v tom zmysle, že ich kóduje alebo nejako reprezentuje.

Produktmi metódy abstrakcie sú abstraktné objekty, ktoré nie sú v čase ani v priestore, a teda ak možno hovoriť o ich existencii, tak len v takom zmysle, ktorý nepredpokladá priestorovú lokalizáciu ani časové trvanie. Bolo by preto nesprávne, keby sme vzťah medzi východiskovým objektom a jeho abstraktným korelátom, ktorý dostaneme po uskutočnení metódy abstrakcie, chápali tak, že abstraktný objekt nejako *vzniká* na základe abstrakcie alebo že jeho existencia je závislá od uskutočnenia tejto metódy. Nemôže to tak byť. Tieto abstraktné objekty existujú (v nejakom zmysle tohto slova) nezávisle od realizácie tejto metódy. Uplatnenie metódy abstrakcie preto možno adekvátnejšie chápať v tom zmysle, že pomocou nej sa spomedzi všetkých abstraktných objektov vyberá ten vhodný, ktorý zodpovedá požadovanému produktu použitia tejto metódy. Tento odsek je len poznámkou na okraj, no z metafyzického hľadiska je dôležitý preto, aby sa eliminovali niektoré neopodstatnené námietky voči doterajšiemu výkladu. Iste, možno vyvoláva nové otázky, ale odpovedať na ne v kontexte našich úvah nie je potrebné.

Možno teda usúdiť, že pri aplikácii metódy abstrakcie sa uskutočňujú dve podstatné zmeny – po prvé, pôvodné objekty alebo javy sa nahrádzajú ich abstraktnými korelátmi, ktoré majú len vybrané vlastnosti, a po druhé, vzťah medzi abstraktným objektom a týmito vlastnosťami nie je vzťahom tradičnej exemplifikácie, ale má inú povahu. Pri ďalších úvahách o jazykových znakoch budem od druhej zmeny len predpokladať, nebudem ju bližšie objasňovať, keďže si vyžaduje ďalšie skúmanie, ktorého dôsledky môžu byť ďalekosiahle. Zameriam sa len na prvú zmenu, a to nahradenie pôvodného fyzického objektu abstraktnou entitou.

3.2. Ideálny znak ako produkt abstrakcie

Vo svetle týchto úvah teraz prejdime k aplikácii na jazykové znaky. Keď si vezmeme konkrétnu, napríklad grafickú realizáciu slova *ahoj* a budeme abstraho-

vať od niektorých vlastností tejto realizácie, dostaneme sa k abstraktnej entite, ktorá odmyslené vlastnosti už mať nebude. Od grafickej realizácie tohto slova napísaného modrým atramentom na papieri si môžeme odmyslieť napríklad vlastnosť *byť napísaný*, teda to, že je napísaný (a nič iné), a dostaneme objekt, ktorý musí byť abstraktný – tento objekt by totiž mal mať vlastnosti ako *mať určitý tvar*, *byť umiestnený na papieri*, *byť z atramentu*, *mať modrú farbu* a podobne, no nemal by vlastnosť odvodenú od spôsobu jeho produkcie.¹¹ Fyzický objekt, ktorý by mal určitý tvar, bol by umiestnený na papieri, bol by z atramentu a mal by modrú farbu, ale zároveň by nemal žiadny spôsob produkcie, nemôže existovať. Abstraktný objekt nie je z atramentu, nie je na papieri, nemá istý tvar ani nie modrý v tom zmysle, že by tieto vlastnosti exemplifikoval – exemplifikovať ich totiž môžu len fyzické objekty – ale kóduje ich v naznačenom zmysle. Postupne si môžeme odmyslieť aj ďalšie vlastnosti, napríklad vlastnosť *byť z atramentu*, a dostaneme tak abstraktný objekt, ktorý bude kódovať vlastnosti ako *mať určitý tvar*, *byť umiestnený na papieri* a *byť modrý* atď. V tejto procedúre môžeme pokračovať aj ďalej a vždy po takejto aplikácii metódy abstrakcie dostaneme iný objekt, ktorý kóduje menej vlastností ako predošlý objekt.

Dokedy môžeme tento postup aplikovať? Aká je prípustná miera abstrakcie v prípade jazykových znakov? Problém možno bližšie konkretizovať nasledovne: V predošlom opise sme pracovali s myšlienkou, že aplikáciou metódy abstrakcie si odmyslíme určitú vlastnosť pôvodného objektu a pri ďalších aplikáciách tejto metódy si odmyslíame ďalšie a ďalšie vlastnosti objektov, ktoré dostaneme. Dostávame tak abstraktné objekty vyššej a vyššej úrovne – čím menej vlastností daný objekt kóduje (teda čím viac vlastností sme si odmysleli), tým vyššie sa umiestňuje v hierarchii abstraktných objektov. Spomedzi abstraktných objektov umiestnených na jednotlivých úrovniach v hierarchii by sme mali vybrať ten, ktorý by sa mal považovať za ideálny znak, ktorého realizácie majú tvar *ahoj*.¹²

Optimálnym ideálnym znakom bude nepochybne taký abstraktný objekt, ktorý kóduje čo najmenej vlastností, ale zároveň kóduje vlastnosti, ktoré budeme považovať za podstatné. V takom prípade bude totiž ideálny znak dostatočne všeobecný – to znamená, že bude plniť funkciu invariantu pre čo najväčší počet fyzických znakov. V prípade grafických jazykových znakov bude takou voľbou objekt, ktorý kóduje vlastnosť špecifikujúcu základný tvar príslušných fyzických realizácií (no nie vlastnosti týkajúce sa farby, podkladu či materiálu a podobne). V prípade akustických jazykových znakov bude zase funkciu ideálneho znaku najlepšie plniť abstraktný objekt, ktorý kóduje základnú podobu zvukovej stránky fyzických

¹¹ Ak abstrahujeme od toho, že objekt bol napísaný, neznamená to, že namiesto tohto spôsobu produkcie dosádzame niečo iné, napríklad to, že bol vytlačený, alebo to, že sa nejako sám od seba zhmotnil. Malo by ísť o objekt, ktorý nebol nijakým spôsobom vyprodukovaný.

¹² Na okraj dodávam, že keďže reálne objekty môžu vlastnosti len exemplifikovať, nie aj kódovať, tak ideálne znaky treba považovať za fiktívne objekty – ide o teoretické fikcie.

realizácii.¹³ Okrem toho by však ideálne znaky mali kódovať aj niečo iné, a to vlastnosť, ktorú môžeme nazývať *znakovosť* – ide o vlastnosť, vďaka ktorej je jazykový znak znakom. Túto vlastnosť nebudem bližšie charakterizovať, ponechávam ju otvorenú a prístupnú celej palete teoretických explikácií. Znakovosť znaku zrejme spočíva v celom komplexe vlastností, nejde o jednu jednoduchú vlastnosť, a preto znakovosť možno chápať aj ako reprezentanta takéhoto komplexu. Možno však povedať, že jedným z prvkov tohto komplexu bude aj vlastnosť *zastupovať niečo mimo seba*, ktorá je nevyhnutnou vlastnosťou každého znaku.¹⁴

Ak ideálne znaky budeme chápať ako abstrakcie uvedených druhov, budú plniť funkcie, ktoré im chceme prisúdiť – to znamená, že budú návodom na tvorbu grafických či akustických fyzických znakov a budú dostatočne všeobecným invariantom na to, aby boli podľa nich vytvorené všetky grafické či akustické fyzické znaky, o ktorých by sme chceli, aby boli fyzickými realizáciami daných ideálnych znakov.

Inverznou metódou k metóde abstrakcie je **konkretizácia**, pri ktorej sa špecifikujú vlastnosti, od ktorých sa pôvodne abstrahovalo (pozri Halas, 2016, s. 118 – 119). Cesta od ideálnych znakov k fyzickým znakom sa preto dá interpretovať ako aplikácia metódy konkretizácie. Možno povedať, že fyzický znak je realizáciou určitého ideálneho znaku vtedy, keď je možné modelovať cestu od ideálneho znaku k fyzickému znaku postupnosťou aplikácií metódy konkretizácie. Na poslednom stupni ako produkt aplikácie metódy konkretizácie dostaneme fyzický objekt lokalizovaný v čase a v priestore, ktorý je plne určený, pokiaľ ide o všetky vlastnosti patriace fyzickým predmetom – takýto objekt bude exemplifikovať všetky vlastnosti kódované východiskovými abstraktnými objektmi, ktoré sme konkretizovali.

4. MIERA ABSTRAKcie

Predložená koncepcia ideálnych znakov a fyzických znakov vychádza z úvah, ktoré sa v literatúre už objavili a ktoré boli doplnené o explicitné použitie metódy abstrakcie (a následne konkretizácie). V tejto časti stručne načrtnem niektoré ďalšie otázky, ktoré by komplexná teória metafyziky jazykových znakov mala reflektovať. Poskytnem síce aj čiastkové odpovede na ne, no na veľké detaily v tomto článku nie je dostatok miesta. Všetky tieto otázky súvisia s jednou základnou té-

¹³ V texte hovorím o základnom grafickom tvare či základnej akustickej podobe. Mienim tým naznačiť, že treba abstrahovať od špecifik jednotlivých typov písma (písané verzus tlačené písmo, päťkové verzus bezpäťkové písmo a podobne), resp. od špecifik jednotlivých podôb produkcie zvuku. Dôležité sú len rudimentárne aspekty grafickej alebo akustickej podoby fyzických znakov, aby sme mohli za grafickú realizáciu ideálneho znaku považovať ako znak napísaný úhladným písmom, tak aj znak načarbaný sotva čitateľným písmom, resp. aby sme mohli za akustickú realizáciu ideálneho znaku považovať ako znak, ktorý je zreteľne artikulovaný, tak aj nezreteľný mumlavý zvuk.

¹⁴ Odpovede na otázku, v čom spočíva znakovosť znaku, sa budú líšiť nielen v závislosti od toho, či akceptujeme unilaterálnu alebo bilaterálnu koncepciu znaku, ale aj od toho, aké ďalšie teoretické a filozofické východiská zvolíme.

mou – aká miera abstrakcie je prípustná, aby sme abstraktný objekt mohli ešte považovať za ideálny znak?

4.1. Strešný graficko-akustický ideálny znak

Prvá téma sa v predchádzajúcich úvahách už na niekoľkých miestach vynorila. Týka sa rozlíšenia rôznych druhov ideálnych znakov, konkrétne ideálnych znakov, ktoré reprezentujú grafické znaky, a ideálnych znakov, ktoré zastupujú akustické znaky.¹⁵ Môžeme si položiť otázku, či sa dá produktívne uvažovať o ideálnom znaku, ktorý by spoločne reprezentoval ako grafické, tak aj akustické (prípadne niektoré ďalšie fyzické) znaky, teda bol by strešným ideálnym znakom.

Existenciu takýchto ideálnych znakov Cmorej pripúšťal, no robil tak v kontexte množinovej interpretácie ideálnych znakov (pozri Cmorej, 1985, s. 155 [2001b, s. 220]; 2001a, s. 15). Otázka teraz znie, či túto myšlienku dokážeme uplatniť aj v kontexte koncepcie, podľa ktorej ideálny znak je invariantný návod na tvorbu fyzických znakov.

Predpokladajme, že aplikáciou metódy abstrakcie sme sa dostali na takú úroveň abstrakcie, na ktorej máme k dispozícii dva abstraktné objekty – jeden objekt kóduje vlastnosti *znakovosť* a *mať základný grafický tvar* *T* a druhý objekt kóduje vlastnosť *znakovosť* a *mať základné akustické znenie* *Z*. Z tejto úrovne sa môžeme dostať na ešte všeobecnejšiu úroveň, k abstraktnému objektu, ktorý bude kódovať len vlastnosť *znakovosť*. Je takýto objekt vhodným kandidátom na post ideálneho znaku? Odpoveď by mala byť záporná. Objekt tejto úrovne abstrakcie však nemožno považovať za invariantný návod na tvorbu fyzických znakov, keďže nešpecifikuje, ako má vyzerat' grafický ani akustický znak. Táto cesta k strešnému ideálnemu znaku, ktorého fyzické realizácie by mohli nadobúdať ako grafickú, tak aj akustickú podobu, zrejme nie je schodná.

Iná cesta by však mohla byť schodnejšia. Vychádza z neproblematického predpokladu, podľa ktorého platí, že ak objekt exemplifikuje vlastnosť *byť P*, tak exemplifikuje aj vlastnosť *byť P alebo Q*. Vo všeobecnosti, ak objekt exemplifikuje istú vlastnosť, tak exemplifikuje celý rad – ktorý môže byť nekonečne veľký – ďalších vlastností uvedeného tvaru. Pri aplikácii metódy abstrakcie na takýto objekt môžeme uvažovať o tom, že ak abstrahujeme od vlastnosti tvaru *byť P*, tak automaticky abstrahujeme aj od všetkých vlastností tvaru *byť P alebo Q*, a teda pre výsledný abstraktný objekt bude platiť, že ak nekóduje vlastnosť *byť P*, tak nekóduje ani žiadnu z vlastností tvaru *byť P alebo Q*. Alternatívne však môžeme tvrdiť aj to, že ak abstrahujeme od vlastnosti tvaru *byť P*, neznamena to, že abstrahujeme aj od všetkých vlastností tvaru *byť P alebo Q*, a teda pre výsledný abstraktný objekt bude platiť, že hoci nekóduje vlastnosť *byť P*, môže kódovať vlastnosť tvaru *byť P alebo Q*.

¹⁵ K nim by sme azda mohli pridať aj ideálne znaky, ktoré reprezentujú myslené znaky, no od tejto komplikácie budem v texte kvôli jednoduchosti odhliadať.

Práve to je postup, ktorý môžeme v našej situácii využiť. Môžeme uvažovať o tom, že abstraktný objekt, ktorý kóduje vlastnosť *znakovosť* a vlastnosť *mať základný grafický tvar T*, kóduje aj vlastnosť *mať základný grafický tvar T alebo základné akustické znenie Z*. Analogicky objekt, ktorý kóduje vlastnosť *znakovosť* a vlastnosť *mať základné akustické znenie Z*, kóduje aj vlastnosť *mať základný grafický tvar T alebo základné akustické znenie Z*. Keď v prvom prípade abstrahujeme od vlastnosti *mať základný grafický tvar T* a v druhom prípade od vlastnosti *mať základné akustické znenie Z*, dostaneme abstraktný objekt, ktorý kóduje vlastnosti *znakovosť* a *mať základný grafický tvar T alebo základné akustické znenie Z*.¹⁶ A to je objekt, ktorý môže byť strešným ideálnym znakom ako pre grafické, tak aj pre akustické fyzické znaky, pretože bude návodom, ako realizovať grafický aj akustický znak.

Zdá sa teda, že táto cesta je efektívna – nachádzame pomocou nej vysokú mieru všeobecnosti, ale zároveň zachovávame aj plnohodnotnú funkčnosť všeobecného ideálneho znaku ako návodu na realizáciu fyzických znakov.

4.2. Neznakové abstraktné objekty

Druhá téma sa problematikou podobnosti medzi fyzickými útvarmi určitého druhu a ideálnymi znakmi zaoberá z trochu inej stránky. Otázka znie, či každý fyzický útvar, ktorý sa graficky alebo akusticky podobá fyzickým realizáciám príslušných ideálnych znakov, máme považovať za realizáciu daného ideálneho znaku. Stačí takýto druh podobnosti na to, aby sme ho považovali za realizáciu určitého ideálneho znaku?

Buďme konkrétnejší. Ak papagáj, ktorý je trvalým obyvateľom jedného z bratislavských obchodov s chovateľskými potrebami, vydáva zvuky, ktoré znejú ako pozdrav *ahoj*, alebo ak sa na pláži objaví naplavenina z rias, ktoré vytvárajú útvar v tvare slova *ahoj*, máme takéto fyzické objekty považovať za fyzické realizácie určitých ideálnych znakov, napríklad slov nášho jazyka?¹⁷ V prospech kladnej odpovede by sa dalo uviesť, že tieto útvary majú rovnakú podobu a usporiadanie ako akýkoľvek akustický jav, ktorý vznikne vyslovením slovenského slova *ahoj*, alebo akýkoľvek grafický útvar, ktorý niekto vytvorí, keď napíše slovo *ahoj*. Ba dokonca tieto útvary sa môžu viac podobať na fyzické realizácie slova *ahoj* ako prípady, ktoré vniknú len nezreteľným zamúňaním niečoho alebo lajdáckym načarbaním nejakých klikov-hákov na papieri, hoci tieto objekty by sme za realizácie slova *ahoj* chceli považovať. Zdá sa, že kladná odpoveď musí byť uspokojivá, pokiaľ ideálne znaky považujeme za abstraktné vzory na utváranie určitých grafických alebo akustických útvarov.

¹⁶ Druhá z týchto vlastností je fakticky charakteristickou vlastnosťou množiny všetkých grafických a akustických fyzických znakov, o ktorej uvažuje Cmorej (pozri Cmorej, 1985, s. 155 [2001b, s. 220]), a teda tento návrh je dostatočne blízky aj množinovej koncepcii ideálnych znakov.

¹⁷ O pozitívnych aj negatívnych stránkach kladnej odpovede na otázku tohto druhu uvažuje aj Cmorej (pozri Cmorej, 1985, s. 153 [2001b, s. 216 – 217]).

Zvodom kladnej odpovede by sme však pravdepodobne mali odolať. Hlavný dôvod je ukotvený v myšlienke Juraja Dolníka: „Jazykový znak jestvuje len ako znak, ktorý je prvkom, komponentom istého konkrétneho jazyka“ (Dolník, 2013, s. 28). Zvuky vydávané papagájom ani priestorový útvar vzniknutý naplavením nejakého materiálu nie sú súčasťou jazyka, a preto nie sú ani jazykovými znakmi. Zdá sa dokonca, že nie sú ani znakmi nejakých iných druhov (hoci papagájov prejav sa azda dá považovať za príznak niečoho, resp. za podmienenú reakciu na niečo).

V našej koncepcii založenej na metóde abstrakcie môžeme túto skutočnosť postihnúť pomerne jednoduchým spôsobom. Ako sme videli, aplikáciou tejto metódy sa dostávame k rôznym úrovniam abstrakcie. Na určitej úrovni máme k dispozícii abstraktnú entitu, ktorú považujeme za ideálny znak, pretože kóduje niektoré dôležité vlastnosti, najmä vlastnosť *znakovosť* a vlastnosť *mat' základný grafický tvar T* alebo vlastnosť *mat' základné akustické znenie Z* (resp. vlastnosť *mat' základný grafický tvar T* alebo *základné akustické znenie Z*). Ako sme už uviedli, vlastnosť *znakovosť* môže byť značne komplexná a teraz vidíme, že jednou z jej zložiek je aj atribút spomínaný v uvedenom citáte od Dolníka.

V aplikácii metódy abstrakcie môžeme, prirodzene, pokračovať aj ďalej a môžeme si odmyslieť vlastnosť *znakovosť* – výsledný objekt bude abstraktnou entitou kódujúcou len určité grafické alebo akustické danosti. Možno povedať, že papagáj svojim vyslovením zvuku *ahoj* realizuje tento abstraktný objekt, keďže vyslovený zvuk má zodpovedajúcu akustickú podobu. Zároveň však možno povedať, že ak hovorca v rámci komunikačnej interakcie vysloví *ahoj*, nepochybne aj on realizuje ten istý abstraktný objekt, pretože jeho produkt má rovnaký akustický charakter. Podstatný rozdiel však spočíva v tom, že hovorcov zvuk *ahoj* je aj realizáciou príslušného ideálneho znaku *ahoj*, kým papagájov zvuk nie je realizáciou tohto ideálneho znaku. Inými slovami, hovorcov zvuk *ahoj* realizuje danú abstraktnú entitu preto, lebo realizuje aj ideálny znak, od ktorého sa k tejto entite dostaneme aplikáciou metódy abstrakcie. Na druhej strane papagájov zvuk *ahoj* realizuje danú abstraktnú entitu napriek tomu, že nie je realizáciou aj spomenutého ideálneho znaku, pretože k tejto abstraktnej entite sa možno dostať pomocou abstrakcie aj inou cestou ako cestou vedúcou od ideálneho znaku.

Môžeme teda uzavrieť, že papagájove zvuky ani naplavené útvary nie sú realizáciami ideálnych znakov, pretože tieto fyzické útvary nie sú znakmi, hoci svojou grafickou alebo akustickou podobou sa môžu na niektoré znaky podobáť. Možno ich však považovať za realizácie iných abstraktných entít, ktoré nemajú znakovú povahu.

4.3. Nadjazykový ideálny znak

Tretia téma sa týka skutočnosti, že slovo z jedného jazyka sa môže vyskytovať aj v inom jazyku, pričom v tomto druhom jazyku môže niesť iný význam, nie je však vylúčené, že môže niesť taký istý (alebo veľmi podobný) význam ako v prvom jazyku. Možno sa preto pýtať, či fyzický znak vyprodukovaný používateľom jedného

jazyka a fyzický znak vyprodukovaný používateľom druhého jazyka sú realizáciami toho istého ideálneho znaku alebo či ide o realizácie rôznych ideálnych znakov, ktoré však kódujú niektoré spoločné vlastnosti – napríklad vlastnosti *znakovosť* a *mať základný grafický tvar T alebo základné akustické znenie Z*.

Ak by malo ísť o realizácie dvoch rôznych ideálnych znakov, zjavne by sa museli líšiť kódovaním niektorých rozdielnych vlastností. Spoločne môžu kódovať vlastnosť *mať základný grafický tvar T* alebo vlastnosť *mať základné akustické znenie Z*, prípadne vlastnosť *mať základný grafický tvar T alebo základné akustické znenie Z*.¹⁸ Rozdiel medzi nimi môžeme zachytiť napríklad tak, že vlastnosť *znakovosť* bude obsahovať aj niektoré jazykovo špecifické komponenty. Po jednoduchej úvahe môžeme rozdielnosť medzi nimi pripísať na vrub najmenej trom druhom vlastností, ktoré ideálne znaky môžu kódovať.

Jazykovú špecifickosť môžeme na jednej strane zachytiť tak, že *znakovosť* sa relativizuje vzhľadom na konkrétny jazyk. To znamená, že jeden abstraktný objekt kóduje vlastnosť *byť znakom jazyka J₁* a druhý kóduje vlastnosť *byť znakom jazyka J₂*. Slovenský výraz *mech* nebude tým istým znakom ako český výraz *mech*, pretože hoci ich grafická a akustická podoba je zhodná, slovenčina a čeština sú rôzne jazyky. Relativizácia vzhľadom na konkrétny jazyk môže byť jednou zo zložiek *znakovosti*. Takéto stanovisko nemusí byť cudzie ani Dolníkovej myšlienke z predošlej podkapi- toly, pokiaľ ju budeme čítať určitým spôsobom.

Jazykovú špecifickosť môžeme takisto zachytiť prostredníctvom syntaktických atribútov znakov z rôznych jazykov. Jeden z rozdielov medzi českým slovom *mech* a slovenským slovom *mech* spočíva v ich deklinačných tvaroch, keďže napríklad genitív singuláru slovenského *mech* je *mecha*, no genitív singuláru českého *mech* je *mechu*. Jednotlivé deklinačné tvary slova síce môžeme považovať za samostatné ideálne znaky, predsa len však existujú medzi nimi silné systémové väzby, ktoré sú dané pravidlami skloňovania. V tomto zmysle existuje väzba medzi slovenskými výrazmi *mech* a *mecha*, no nie medzi slovenskými výrazmi *mech* a *vrece*. Jednou zo zložiek *znakovosti* konkrétneho znaku teda môžu byť aj väzby na syntaktické deriváty tohto znaku. Ak v rôznych jazykoch rovnako vyzerajúce a znejúce slovo má rôzne syntaktické deriváty, ide o rôzne ideálne znaky.

Jazykovú špecifickosť môžeme zachytiť aj prostredníctvom sémantiky. Rozdiel medzi českým slovom *mech* a slovenským slovom *mech* existuje aj na úrovni významu – znamenajú rôzne veci, čo vidieť napríklad v tom, že sa vyskytujú v rôznych synonymických radoch. Ak by súčasťou znaku boli aj vlastnosti týkajúce sa toho, čo príslušný graficky vyzerajúci alebo akusticky znejúci útvar znamená, išlo by o diferenciačný prvok, ktorý by odlišil slovenský znak *mech* od českého znaku *mech*.

¹⁸ Nie je nevyhnutné, aby spoločne kódovali všetky tieto vlastnosti, pretože v rôznych jazykoch sa môžu rovnako vyzerajúce grafické útvary vyslovovať rôzne, resp. rovnaké akustické útvary sa môžu graficky zaznamenávať odlišne.

Takto chápaná znakovosť – resp. jedna z jej zložiek – by bola natoľko jazykovo špecifická, že by bola podkladom na rozlíšenie rôznych ideálnych znakov, hoci by graficky a akusticky boli nerozlíšiteľné, ako je to v prípade slovenského slova *mech* a českého slova *mech*.

Ak by na druhej strane malo ísť o realizácie toho istého ideálneho znaku, museli by sme zabezpečiť, aby vlastnosť *znakovosť*, ktorú by tento ideálny znak mal kódovať, nebola jazykovo špecifická v tom zmysle, že by reflektovala atribúty konkrétneho jazyka. To znamená, že napríklad v prípade slovenského slova *mech* a českého slova *mech* by spomenuté rozdiely nemohli patriť medzi vlastnosti, ktoré by mohol príslušný ideálny znak kódovať.

To však prináša problémy. Hlavný z nich spočíva v tom, že ideálny jazykový znak by nemohol existovať v systémových vzťahoch týkajúcich sa syntaktických a sémantických aspektov. Keďže v slovenčine slovo *mech* vystupuje v iných syntaktických a sémantických systémových vzťahoch ako v češtine, pri ideálnom znaku by sme od nich museli abstrahovať. Túto myšlienku by sme mohli doviesť až do dôsledku, podľa ktorého by ideálne znaky neboli súčasťou jazykového systému. To nie je prijateľné, a to nielen s ohľadom na citovanú Dolníkovu tézu.

Neprijateľné je to aj preto, lebo by zostalo nevysvetlené, ako je možné, že fyzické znaky, ktoré by mali byť realizáciami daného ideálneho znaku, existujú v zodpovedajúcich systémových syntaktických a sémantických vzťahoch, a ako je možné, že dokonca existujú v dvoch rôznych množinách systémových vzťahov – v jednej, ktorá patrí k slovenčine, v druhej, ktorá patrí zase k češtine. Odkiaľ sa tieto systémové vzťahy na úrovni fyzických znakov vzali, ak nekopírujú systémové vzťahy na úrovni ideálnych znakov? Zjavne by sa tieto systémové vzťahy museli zaviesť pri aplikácii metódy konkretizácie, ktorej prostredníctvom môžeme z abstraktných entít prejsť k fyzickým objektom. To však sotva môžeme akceptovať, pretože by to znamenalo, aby sa takýmto postupom zaviedli veľmi zložité a rozmanité vzťahy. Z teoretického hľadiska je oveľa jednoduchšie predpokladať, že tieto vzťahy sa vyskytujú už na úrovni ideálnych jazykových znakov a že fyzické znaky v nich vystupujú vďaka tomu, že sú realizáciami týchto ideálnych znakov.

Z predchádzajúcich úvah by malo byť zrejmé, že nadjazykový ideálny znak je problematický. Je síce možné z ideálnych znakov patriacich do konkrétnych jazykov abstrahovať ich relativizáciu vzhľadom na konkrétne jazyky, čoho výsledkom bude abstraktný objekt vyššej úrovne, no hrozí, že týmto spôsobom daný útvar stratí znakovosť – nebude možné považovať ho za ideálny *znak*, ale za neznakovú abstraktnú entitu.

5. ZÁVER

Hlavnou témou tohto článku bol pokus zachytiť rozdiel medzi fyzickými znakmi a ideálnymi znakmi prostredníctvom aplikácie metódy abstrakcie. Ideálny znak

možno intuitívne považovať za návod na tvorbu fyzických znakov, ktoré majú určitú grafickú, akustickú alebo prípadne inú podobu. Tento návod má abstraktnú povahu, kým jednotlivé produkty, ktoré získame jeho realizáciou, majú fyzickú, v čase a priestore lokalizovateľnú podobu. Rozdiel medzi ideálnymi znakmi a fyzickými znakmi (alebo obdobný rozdiel) sa ukazuje ako teoreticky užitočný, keďže môže byť efektívnym nástrojom vysvetlenia rôznych znakových a jazykových fenoménov. Využitie metódy abstrakcie pri identifikácii ideálneho znaku, ktorý má zodpovedať príslušnému fyzickému znaku, sa javí ako plodný prostriedok, hoci so sebou prináša aj niektoré filozofické komplikácie (jednou z nich, ktorú som v článku len naznačil, je druh vzťahu medzi abstraktnými objektmi a niektorými vlastnosťami, ktoré exemplifikujú fyzické znaky, no nemôžu ich exemplifikovať ideálne znaky).

Keďže pri abstrakcii ide o elimináciu niektorých teoreticky nezaujímavých vlastností, možno si klásť otázku, aká miera abstrakcie je prípustná. Táto téma je dôležitá okrem iného aj preto, že súvisí s otázkou, čo všetko môžeme považovať za ideálny jazykový znak a čo už ideálnym jazykovým znakom byť nemôže. Existujú vlastnosti, od ktorých nemôžeme abstrahovať, keďže sú pre existenciu jazykových znakov ako jazykových znakov podstatné? Nepochybne existujú. Nie každý abstraktný objekt, ku ktorému sa dostaneme prostredníctvom aplikácie metódy abstrakcie, sa môže kvalifikovať ako ideálny jazykový znak, a preto je dôležité zistiť, aká miera abstrakcie je prípustná. Úvahy z tejto state naznačujú, že pri abstrakcii nemôžeme eliminovať vlastnosť *znakovosť* a vlastnosti týkajúce sa syntaktických a sémantických systémových vzťahov, ktorých prostredníctvom sa jednotlivé znaky medzi sebou prepájajú (pričom tieto vlastnosti môžu byť súčasťou komplexnej vlastnosti *znakovosť*, ako už bolo naznačené).

Prizma, cez ktorú sme pristupovali k rozdielu medzi ideálnymi a fyzickými znakmi v tomto článku, bola primárne filozofická, resp. presnejšie, metafyzická. Bez ohľadu na konkrétny metafyzický opis ideálnych znakov a fyzických znakov však možno uznať, že hoci sa v lingvistickom bádaní môže táto pojmová dvojica tematizovať rôznymi spôsobmi a možno ju označovať rôznymi termínmi, je pevnou súčasťou mnohých jazykovedných disciplín.

Bibliografia

BIELIK, Lukáš: Metodologické aspekty vedy. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2019. 340 s.

BIELIK, Lukáš – HALAS, Juraj – HANZEL, Igor – KOSTEREC, Miloš – MARKO, Vladimír – ZOUHAR, Marián: Slovník metodologických pojmov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 136 s.

CMOREJ, Pavel: K explikácii pojmu jazykový znak. In: Jazykovedný časopis, 1985, roč. 36, č. 2, s. 150 – 162. (Znovu vydané in: Cmorej, 2001b, s. 213 – 229).

CMOREJ, Pavel: O ideálnych jazykových znakoch a označení. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 2, s. 122 – 129.

CMOREJ, Pavel: Úvod do logickej syntaxe a sémantiky. Bratislava: Iris 2001a. 144 s.

CMOREJ, Pavel: Na pomedzí logiky a filozofie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2001b. 350 s.

CMOREJ, Pavel: O utváraní ideálnych vzorov jazykových výrazov. In: Organon F, 2003, roč. 10, č. 3, s. 316 – 327. (Znovu vydané in: Cmorej, 2009b, s. 11 – 28.)

CMOREJ, Pavel: Semivýrazy a výrazy. In: Jazyk – logika – veda. Ed. P. Sousedík. Praha: Filosofia 2005, s. 63 – 88. (Znovu vydané in: Cmorej, 2009b, s. 48 – 76.)

CMOREJ, Pavel: Ideálne jazykové znaky a ich fyzické realizácie. In: Jazykovedný časopis, 2009a, roč. 60, č. 1, s. 57 – 74.

CMOREJ, Pavel: Analytické filozofické skúmania. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2009b. 228 s.

DODD, Julian: Defending Musical Platonism. In: British Journal of Aesthetics, 2002, roč. 42, č. 4, s. 380 – 402.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda: opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2013. 432 s.

HALAS, Juraj: Abstrakcia a idealizácia. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 178 s.

HORECKÝ, Ján: Zložky a dimenzie jazykového znaku. In: Jazykovedný časopis, 1986, roč. 37, č. 1, s. 64 – 72.

HORECKÝ, Ján: Ešte raz o ideálnych jazykových znakoch a označení. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 2, s. 134 – 136.

LYONS, John: Semantics. Zv. 1. Cambridge: Cambridge University Press 1977. 371 s.

PALEK, Bohumil (Ed.): Sémiotika. Praha: Karolinum 1997. 336 s.

PEIRCE, Charles Sanders: Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Zv. 1 – 6. Eds. Ch. Hartshorne a P. Weiss. Cambridge, M.A.: Harvard University Press 1931 – 1935.

RACLAVSKÝ, Jiří: Ontologie hudebního díla: platonismus vs. „platonismus“. In: Organon F, 2007, roč. 14, č. 2, s. 208 – 231.

SEKVENT, Karel: K dualistickým koncepciam jazykového znaku. In: Jazykovedný časopis, 2006, roč. 57, č. 1, s. 3 – 12.

SEKVENT, Karel: Triadický znak. In: Jazykovedný časopis, 2011, roč. 62, č. 1, s. 41 – 50.

WETZELL, Linda: Types and Tokens. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition). Ed. E. N. Zalta. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/types-tokens/> [cit. 19. 9. 2020]

ZALTA, Edward N.: Intensional Logic and the Metaphysics of Intentionality. Cambridge, M.A.: MIT Press 1988. 270 s.

ZOUHAR, Marián: Poznámky o jazyku a ideálnych znakoch. In: Organon F, 2001, roč. 8, č. 3, s. 314 – 322.